

Izvorni naučni rad

UDK 821.161.2.09 Малањук Е.

Микола КРУПАЧ (Львів)

Львівський національний університет імені Івана Франка

mukolakrupach@ukr.net

ВПЛИВ ЧОРНОГОРСЬКОГО РОДОВОДУ НА СЕРЕДНЬОВІЧНІ МОТИВИ ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

У статті акцентована увага на чорногорському походженні однієї з гілок родоводу Є. Маланюка – найвидатнішого письменника української еміграції, творчість котрого передусім була спрямована на відновлення національно-державного статусу України. За допомогою біографічного, культурно-історичного, аналітичного методів та методів герменевтики проаналізовані ранні твори письменника, у яких наявні середньовічні мотиви, зокрема мотиви західноєвропейського лицарства. Звернута увага, що вони зародилися у творчості Є. Маланюка не лише в результаті його романтичного мислення чи під впливом окремих мислителів, але могли мати й цілком реальне підґрунтя, пов'язане з чорногорським походженням роду письменника, який у середньовічні часи проживав на території Чорногорії. Наведені доволі скупи відомості про чорногорський рід Я. Стоянова, котрий був дідом Є. Маланюка по материнській лінії. Я. Стоянов міг мати вплив не тільки на вибір онука стати професійним військовим, але й геральдичні символи його дворянського роду (передусім середньовічний щит, зображений на гербовій печатці) могли зацікавити Є. Маланюка як середньовічною тематикою загалом, так і пробути інтерес онука до національно-визвольної боротьби чорногорців, зосібна спрямованої проти Османської імперії. Також на прикладі історичного роману «Чорна рада» П. Куліша проілюстрований інтерес українців до загадкової для них тоді Чорногорії. Передусім до героїчної боротьби її народу за національну незалежність, а також до такого звичаю, як – *otmica*, пов'язаного з викраденням нареченої. Цей давній чорногорський звичай не тільки зображений у романі П. Куліша, але й був реалізований у житті майбутнім батьком Є. Маланюка, котрий викрав дочку Я. Стоянова.

Ключеві слова: *Є. Маланюк, Я. Стоянов, Чорногорія (Crna Gora), П. Куліш, Середньовіччя, родові та національні традиції, отміца.*

Є. Маланюк – найвидатніший письменник української еміграції, творчість котрого припадає на ХХ століття. Як воїн, він був учасником Першої світової війни та національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 років. Ще перебуваючи у фронтових окопах, Є. Маланюк радо привітав події Лютневої революції 1917 року в Росії та невдовзі перейшов на службу у військові установи новоствореної української держави. Однак, поразка національно-визвольної боротьби у листопаді 1920 року змусила його у складі відступаючих підрозділів Армії УНР назавжди залишити Україну. Разом із іншими воїнами він потрапив до таборів інтернованих на території Польщі.

З-поміж молодих українських письменників-воїнів Армії УНР Є. Маланюк ще 1920 року одним із перших включився в культурно-громадську роботу політичних емігрантів з України. Зокрема, вже з грудня 1920 року почав активно співпрацювати з львівським часописом «Рідний край». У березні наступного року він узяв участь у створенні першого в еміграції суто літературного журналу «На хвилях життя». Згодом тісно співпрацював із журналом «Нова зоря», часописом «Український сурмач» та іншими періодичними виданнями, що виходили як у таборах інтернованих, так і у Львові та Празі. З травня 1922 року він у Каліші брав активну участь у виданні таборового літературного журналу «Веселка», а також у створенні однойменного літературно-артистичного товариства. Восени 1923 року Є. Маланюк залишив табори інтернованих та в міжвоєнний період перебував у таких столичних містах Європи, як Прага й Варшава. Після Другої світової війни письменник деякий час проживав у німецькому місті Регенсбург, звідки 1949 року виїхав на постійне проживання до Нью-Йорка. Там він 16 лютого 1968 року й помер.

Є. Маланюк залишив у спадок читачам десять поетичних збірок, а також окремо видану поему «П'ята симфонія». Водночас його перу належить низка історіософських есе, літературно-критичних та публіцистичних статей, частина з яких згодом була ним перевидана у двотомній праці під назвою «Книга спостережень. Проза». Також Є. Маланюк автор циклів публічних нотаток (щоденникових записів та листів) на політично-мистецькі теми, які на початку 1920 років він публікував у львівському часописі «Рідний край», а у 1950–1960 роках – в еміграційних журналах «Київ» та «Вісник».

Останніми десятиліттями як в Україні, так і за її межами зроблено чимало для вивчення й популяризування забороненої окупаційним режимом творчості письменника. Зараз із маланюкознавством пов'язані десятки як уже авторитетних, так і початкуючих науковців. Однак, фундаментальними для дослідження творчості письменника й надалі залишаються літературознавчі праці Юлії Войчишин (1993) та Леоніда Куценка (2002). Утім, потрібно враховувати, що їхніми авторами не взята до уваги ще досить значна частина творчого доробку Є. Маланюка, який розкиданий по різних періодичних виданнях та часто підписаний утаємниченими псевдонімами чи криптонімами. Передусім це стосується ранньої (ще дореволюційної), а також таборової творчості письменника, яка й досі не зібрана та не перевидана окремими книгами. Зокрема, останнім часом вдалося ідентифікувати такі втаємничені псевдоніми письменника, як Володимир Гарський, Ев. Чумак (Крупач, 2013), В. Запонюк (Крупач, 2006), Гудзан (Крупач, 2012) та інші.

На жаль, відсутність повного уявлення про творчий спадок Є. Маланюка часто призводить до дискусійних висновків про його шлях входження в літературу. Навіть таборовий період його творчості ще не до кінця вивчений, оскільки значна частина текстів була утаємничена самим автором (очевидно, передусім, аби не причинити шкоди родині, що залишалася в окупованій більшовиками Україні). Водночас свої ранні твори Є. Маланюк називав «вправами», тому до першої збірки включив лише ті поезії, що в основному були написані в останній період його перебування в таборі та які він сам зараховував уже до «зрілих». Увесь же прозовий доробок таборового періоду письменника (а це тільки за приблизними підрахунками більше двохсот публікацій у різних періодичних виданнях того часу) потребує глибокого вивчення та осмислення в загальному контексті його творчості. Таким чином, існує ще чимало прогалин («білих плям») у маланюкознавстві, які часом призводять до суб'єктивного аналізу його як ранньої, так і подальшої творчості, породжують низку міфів про начебто відсутність власної ідейно-політичної чи творчої позиції, пов'язують його ім'я з різними ідеологічно-політичними напрямками та відповідно з їхніми провідниками, а поетові відводиться роль мало не вічного «учня».

Наприклад, останнім часом з'являються досить цікаві та спостережливі дослідження Олени Якимович, у яких вона аналізує середньовічні мотиви у творчості українських письменників-емігрантів ХХ століття, зоківна і Є. Маланюка. Цілком можна сприйняти спробу дослідниці зарахувати цього письменника до «національних традиціоналістів» та навіть «консерваторів». Також слушним видається і її припущення, що ще

в підлітковому віці Є. Маланюк міг засвоїти «якісь початки уявлення про сакральність родових і національних традицій» від діда Василя. Однак, далі О. Якимович твердить, що саме в таборах інтернованих Є. Маланюк «зазнав сильного впливу ідей» В. Липинського та Д. Донцова, котрі «на той час стояли на твердих позиціях ідейного традиціоналізму і консерватизму», зокрема, представляючи під час національно-визвольної боротьби 1917–1921 років політичну лінію Української партії хліборобів-демократів. Також, на думку дослідниці, «центральною положенням ідеології» В. Липинського та Д. Донцова вже тоді «була думка про потребу повернення до духу предків, до українського Середньовіччя, доби, перейнятої настроями релігійності, рицарської етики і шляхетської солідарності» (Якимович, 2011: 526–527).

Коли порушувати проблему про начебто вплив на Є. Маланюка ідеології «традиціоналізму і консерватизму» В. Липинського та Д. Донцова, то передусім потрібно зазначити, що між цими мислителями певний час тривала дискусія щодо первинності проголошуваних ними ідей. Зосібна В. Липинський звинувачував Д. Донцова фактично у плагіаті. Водночас Є. Маланюк дійсно знайомився із «Листами до братів-хліборобів» В. Липинського в таборах інтернованих. Там же 1923 року він уперше прочитав і книгу «Підстави нашої політики» Д. Донцова. Однак, уже наприкінці життя Є. Маланюк зазначив у одному з «Нотатників», що і «Листи до братів-хліборобів», і «Підстави нашої політики» були «книгами фатально **спізненими**» (Маланюк, 2008: 181). Отож сумнівно, аби вони мали якийсь особливий вплив, зосібна на Є. Маланюка.

Радше твердження про неабиякий вплив на Є. Маланюка не тільки В. Липинського та Д. Донцова, але «почасти» навіть молодшого за нього Ю. Липи, що часом з'являються у працях маланюкознавців, запозичені в Ю. Войчишин. Дослідниця дещо спрощено проінтерпретувала окремі висловлювання з пізніших публікацій Є. Маланюка, тому й прийшла до упереджених висновків (Войчишин, 1993: 51–52). Так, дійсно, Є. Маланюк писав про «переломний момент у процесі обудження» його «історичної пам'яті», який стався з ним 1922 року, коли йому вдалось вирватися з таборів інтернованих до Варшави (Маланюк, 1966: 473). Там С. Шемет подарував йому книгу «Z dziejów Ukrainy», що була надрукована ще 1912 року в Кракові (Lipinski, 1912). В. Липинський хоч і був її провідним автором (його прізвище зазначене на титульній сторінці книги), але не одноосібним, як стверджувала Ю. Войчишин. Ця колективна монографія, де вміщені, наприклад, і публікації М. Грушевського, вийшла у світ передусім за редакцією В. Липинського, на що у спогадах вказував і сам Є. Маланюк.

Водночас Є. Маланюк наголошував, що його «вразив» не «багатущий зміст» цього видання з історії України, який на той час міг бути для нього хоча б фактологічно відомим, та навіть не його «багатство ілюстративного матеріалу», а саме – «дух» книги та «стиль її змісту». І що надзвичайно важливо, за Є. Маланюком, від цієї колективної монографії «віяло, „бухало” історизмом», але, звернімо увагу, – «справжнім, реальним, майже намацальним» (Маланюк, 1966: 473).

Якщо спробувати застосувати аналітичний метод, зокрема, творення бінарної опозиції, то стає зрозумілим, що у візії Є. Маланюка існувало принаймні два типи **історизму** – **реальний** і, так би мовити, ірреальний. Утім, зразу ж потрібно зауважити, що в розумінні Є. Маланюка ірреальний історизм не асоціювався з безпідставними вигадками окремих подій. Він передусім був пов'язаний з ідейно-політичною міфологізацією та романтизацією певних історичних фактів, які мали спонукати реципієнта не тільки до емоційного зацікавлення минулим власного народу, але навіть викликати в нього афективний стан, у тому числі й національного спротиву окупантам. Тож неспроста свій перший твір, опублікований ще в дореволюційний період, він назвав «Казкою», хоча в ньому оповідав про цілком реальні факти української історії, однак явно гіперболізуючи їх. Отож, беручи до уваги назву та зміст цього дебютного тексту, а також й інших творів ще молодого Є. Маланюка, можна твердити, що «реальному» («справжньому») історизму він протиставляв **міфологізовано-романтизований**, який часом окреслював і такими поняттями, як «казка», «легенда» чи навіть «байка», про що доводилося писати окремо (Крупач, 2017: 5–15).

Витоки міфологізовано-романтизованого історизму в ранній творчості Є. Маланюка цілком органічно шукати у фольклорних джерелах, зокібна в козацьких піснях, які письменник в умовах чужої окупації вважав політичними, а також, звичайно, й у народних оповідях, зокібна й діда Василя, котрий походив із роду запорожців. Однак, цілком очевидно, що в дитячі роки Є. Маланюк мав чути розповіді, пронизані міфологізовано-романтизованим історизмом, також і від інших членів родини, зокрема, по материнській лінії. Власне, мета цієї публікації якраз і полягає в тому, аби звернути увагу дослідників творчості письменника на одну з таких оповідей, яка пов'язує рід Є. Маланюка саме з **Чорногорією** та яка також мала помітний вплив на формування провідних мотивів його творчості.

Дійсно, у своїх публікаціях, зокібна й у поемі «Голоси землі», письменник колоритно розповів про вплив на формування його дитячої та юнацької свідомості Василя Маланюка – діда по батьковій лінії. Од-

нак, уже після Другої світової війни в «Уривку з життєпису» Є. Маланюк згадав і діда по материнській лінії – «чорногорця» Якова Стоянова. Як твердив письменник, він був «військовиком із сербських осадчих», котрих разом із німцями та болгарами «спроваджувала» російська імператриця Катерина II «для колонізації земель» колишніх «Вольностей Запорозьких», названих згодом «Новоросією». Також, згадуючи далі матір (Гликерію – дочку Я. Стоянова), Є. Маланюк писав про її належність до дворянського роду, але вже «колоніального типу» (Маланюк, 1966: 476).

За твердженням Л. Куценка, котрий відомий передусім ретельною працею з архівними джерелами, Я. Стоянов «походив із родини офіцера уланського полку» (Куценко, Л., 2002: 30). У період Першої світової війни Є. Маланюк залишив навчання в Петроградському політехнічному інституті та вступив до Київської військової школи, аби також (принаймні – як дід та прадід) стати кадровим військовим. Таким чином, по лінії чорногорського роду Стоянових уже вибудовується цілком реальна династія військовиків, коріння якої цілком могло сягати й Середньовіччя, принаймні – у родинних переказах або навіть у дитячо-юнацькій уяві Є. Маланюка, у той час явно схильній до романтизації та навіть міфологізації історичних реалій. Водночас наведені факти засвідчують, що історія чорногорського роду Стоянових також мала цілком реальний вплив не тільки на світогляд, але й на вибір життєвого шляху молодого Є. Маланюка. Врешті, серед багатьох причин, які спонукали майбутнього письменника покинути навчання у російській столиці та податися на фронт Першої світової війни, могла бути й окупація Чорногорії Австро-Угорською імперією. Ще юний Є. Маланюк тоді цілком міг мріяти звільнити від окупантів не тільки Україну, але й Чорногорію – його другу батьківщину. Про цей загадковий для нього край він чув, очевидно, не лише родинні оповіді. Як із ранніх літ людина енциклопедичних зацікавлень, найімовірніше Є. Маланюк дізнавався про Чорногорію й із літературних та науково-популярних джерел.

Так, Є. Маланюк ще в дитячі роки цікавився творчістю П. Куліша. Тож попри його допитливу увагу не міг пройти дещо загадковий та водночас «лицарський» образ «запорожця» Богдана Чорногора, опоетизований П. Кулішем у першому в Україні історичному романі «Чорна рада. Хроніка 1663 року». Богдан Чорногор став побратимом запорожця Кирила Тура. За П. Кулішем, українець та чорногорець «зайшли у братство», попросивши священника прочитати над ними «із Апостола», аби їх «породило не тіло, а живе Слово Боже». Водночас П. Куліш у романі явно міфологізував та романтизував батьківщину Богдана Чорногора. У творі вона названа «Чорною Горою» (від чорногорської назви – Сна

Gora), а в уяві Кирила Тура, очевидно, сформованій під впливом романтизованих оповідей Богдана Черногора, постає таким же «святим» для її народу місцем, як для українців Запорізька Січ. Кирило Тур прирівнював запорозькі «курені» до черногорських «братств», керувати якими «обирають», як на Січі, «отамана». Однак, зауважував, що черногорські братчики, на відміну від українських запорожців, «не цураються бабського роду» (жінок), а навіть навпаки: якщо комусь із них подобається дівчина – то побратими допомагають її викрасти (Куліш, 1998: 77–78).

Звичай викрадення наречених відомий ще з біблійних оповідей. Він також існував не тільки в древньому Римі (варто згадати хоча б міфологізовані оповіді про «викрадення сабінянок», про що у романі «Чорна рада» натякав гетьман Яким Сомко), але, зокрема до початку XVIII століття, його практикували й у Черногорії та Сербії. Тут він мав назву – *otmica*. Цей давній звичай передусім засвідчують фольклорні дослідження сербського науковця черногорського походження Вука Караджича, котрий зауважував, що перед викраденням дівчини наречений навіть повинен був одягатися у військовий стрій (Kovalevsky, 1891: 23–24). Тож неспроста в романі Кирило Тур, заохочений побратимом Богданом, наслідує черногорський звичай та викрадає наречену гетьмана Сомка. Однак, у творі П. Куліша цей епізод є лише витвором письменницької уяви. Натомість саме батько Є. Маланюка (Филимон) вповні реалізував цей, зосібна черногорський, звичай у реальному житті вже в другій половині XIX століття. Правда, цього разу нащадок запорозького роду В. Маланюка викрав дочку черногорця та водночас російського військовика Я. Стоянова.

Із спогадів Є. Маланюка дізнаємося, що його майбутній батько (Ф. Маланюк) «вкрав» Г. Стоянову в «її нареченого, поручника уланів». При цьому Є. Маланюк зізнався, що з «донькою цього маминого нареченого, померлого генералом», він «чудодійно зустрівся в Києві 1918 року», будучи «теж поручником». Деталі цієї зустрічі, на думку Є. Маланюка, заслуговують на «тему для цілком неймовірної повісти», яку він «просто боявся б написати під закидом штучности, фальшу і т. п.» (Маланюк, 1966: 477). Очевидно, з цієї ж причини Є. Маланюк не розповів і деталей викрадення майбутнім батьком своєї нареченої. Однак, не викликає сумніву той факт, що з певних джерел (можливо, навіть із фольклорних, які міг почерпнути у черногорсько-сербських поселеннях на Херсонщині чи у працях В. Караджича, або навіть з роману П. Куліша) Ф. Маланюк знав про цей давній черногорський звичай. Мала знати про нього і Г. Стоянова, котра (очевидно, добровільно) упокорилася звичаю вже далеких її предків. Утім, цілком можливо, що Г. Стоянова сама спонукала на «от-

міщу» Ф. Маланюка – більш близького її серцю, аніж наречений-поручник. Та як там не було б, але реалізація давнього звичаю поклала початок появи на світ Є. Маланюка, котрого, дещо перефразовуючи цитований фрагмент роману «Чорна рада», якраз «породило тіло» наступниці чорногорського роду. Тож опис викрадення нареченої в романі П. Куліша (нехай і безуспішний щодо реалізації у XVII столітті) мав неабияк бентежити дитячу уяву Є. Маланюка. Адже його батькові таки вдалося реалізувати «отміщу» в Україні навіть наприкінці XIX століття.

Водночас у романі «Чорна рада» П. Куліш із неабиякою інтригою змалював мілітарну романтику загадкової для українців «Чорної Гори» (Чорногорії). Посилаючись на оповіді Богдана Чорногора, Кирило Тур романтично твердив: «А що вже воювати з бусурманами, так хоч щодня! Та як у їх воюють, коли б тільки ви знали! Як зачне розказувати мій побро, то аж душа вгору росте!» Також Кирило Тур зізнавався, що Богдан Чорногор (його «побро»), «забрівши на Україну» орієнтовно в середині XVII століття, згодом «скучив без своєї Чорної Гори». Тож закликав Кирила Тура погостювати в Чорногорії. Той пристав на запрошення побратима, бо прагнув «подивитись, як живуть інші язики» (народи), а також хотів «показати» чорногорцям «козацьке лицарство», аби й там знали про боротьбу українського народу проти чужоземних поневолювачів (Куліш, 1998: 77). Водночас українець Кирило Тур так полюбив цілком віртуальну для нього Чорногорію, що в разі його смерті заповідав Богданові Чорногору відвести туди третину свого «скарбу», аби таким чином збройно підтримати боротьбу її народу проти османського поневолення («бусурман»): «...Нехай добрі юнаки куплять собі олов'яного бобу та чорного пшона [олов'яних куль та димного, або ж чорного пороху – М. К.], щоб було чим пом'янути на лицарських герцях Турову душу» (Куліш, 1998: 128).

Про один із таких «лицарських герців» за визволення Батьківщини від чужоземних окупантів, опоетизованих ще П. Кулішем, Є. Маланюк романтично мріяв у таборовому вірші «І знов весна...», написаному 23 лютого 1921 року та невдовзі опублікованому в журналі «На хвилях життя». Персоніфікуючи безіменну Батьківщину в образі своєрідної королеви лицарського турніру, він романтично мріяв про «той герць» (передусім про похід Армії УНР із території Польщі в окуповану більшовиками Україну, що спочатку був запланований на весну 1921 року), що «зветься муками й любов'ю» молодого воїна та його знедоленого чужинцями народу (Маланюк, 1921: 8). Отож цілком можливо, що в безіменному образі Батьківщини, яку ще в одному тогочасному вірші, також сповненому міфологізовано-романтизованими мотивами середньовічного

лицарства, він називав «Вітчиною» (Вітчизною), молодий Є. Маланюк бачив не тільки Україну, але й – Чорногорію.

Є. Маланюк згадував про материнський рід і в інших джерелах, зокрема архівних. Однак, якихось суттєвих доповнень генеалогічного характеру в цій інформації немає. Хіба варто зауважити, що в деяких джерелах Є. Маланюк вказував на приналежність роду матері безпосередньо до чорногорських осадчих. Утім, у міжвоєнний період, зосібна на сторінках варшавського часопису «Biuletyn Polsko-Ukraiński», часто з'являлися публікації, підписані або – Jakub Stojan, або відповідними криптонімами – J. St., J. S., S. Таким способом Є. Маланюк увічнював пам'ять про чорногорське коріння власного роду. Правда, у псевдонімі письменник чи то самочинно прибрав зрусифікованість імені та прізвища діда, чи то намагався відновити його справжнє (родове, чорногорське) звучання – Якуб Стоян.

Знову про діда Якова Є. Маланюк згадав уже незадовго до смерті, зосібна в серпні 1966 року. Так, у «Нотатнику», наголошуючи на важливості «знати прадідів і батьків», він вказав, що бачив лише «дагеротип» (фотографію) Я. Стоянова. Із зазначеної інформації випливає, що Є. Маланюк ніколи не бачив живим свого діда по материнській лінії (або принаймні не пам'ятав його таким). Водночас Є. Маланюк у «Нотатнику» намагався пригадати ім'я чорногорського прадіда, із сумнівом твердячи, що його дід, маючи «якусь військову рангу» в російській армії, був по батькові – «чи не Михайловичем?» Та найцікавіше, що на схилі віку Є. Маланюк зафіксував спогад, як мати «заховувала гербову печатку» свого батька, яку водночас потрібно вважати реліквію всього чорногорського родоводу Стоянових в Україні (Маланюк, 2008: 165–166).

Як випливає із запису, мати «заховувала» її і від Євгена, котрий на той час міг мати не більше 16 років, адже Г. Стоянова-Маланюк померла в липні 1913 року. Уже зрілий Є. Маланюк із трудом пригадував зображення геральдичних символів на цій печатці. Йому лише «здавалося», що на родовому гербі був зображений «щит» із «розпростертою» на ньому «шкурою», а також «корона», яка «мала 5 кінців». При цьому Є. Маланюк зауважив, що цю «корону» із герба чорногорського роду Стоянових мати вишивали й на «рушниках» для своїх дітей. Власне, дарування вишиваних рушників дітям, коли вони ставали на самостійний шлях у житті, було передусім родовою традицією українців. Однак, сакраментальну українську вишиванку Г. Стоянова-Маланюк дещо модифікувала, додаючи до неї символи чорногорського роду своїх дітей. Таким способом вона немовби воедино зливала українські та чорногорські потоки колись спільного родоводу слов'ян. Свій рушник, вишитий матір'ю,

Є. Маланюк зберіг у часи Першої світової війни, національно-визвольної боротьби 1917–1921 років, у період міжвоєнної еміграції. Та шкодував, що втратив його вже під час Другої світової війни, коли похапцем змушений був втікати з Варшави (Маланюк, 2008: 166).

Коли повернутися до переломної рецепції історизму, яку Є. Маланюк пережив у Варшаві та таборах інтернованих, студіюючи зрадаговану В. Липинським книгу «Z dziejów Ukrainy», то варто підкреслити, що навіть при написанні спогадів уже в 1958 році він зберіг «у всій своїй свіжості» враження передусім від уміщеного там зображення портрета гетьмана Б. Хмельницького та його автографа (Lipinski, 1912: 392–393), у якому «прочитав», «не будучи графологом, всю велич тієї людини» (Маланюк, 1966: 473).

Портрет Б. Хмельницького та його підпис цілком можна вважати реальними артефактами історії України, які найемоційніше вплинули на перелом світоглядних орієнтирів ще доволі молодого, але вже загартованого життєвим, зокрема військовим, досвідом Є. Маланюка. Аналогічно, пишучи також уже в зрілому віці про Я. Стоянова, письменник так само згадав його зображення на фотографії та гербову печатку, яка, зосібна в Середньовіччі, виконувала функцію своєрідного «підпису», тобто засвідчувала особу її власника. Графолог за особливостями почерку людини може розкрити специфіку її характеру. Відповідно фахівець із геральдики, розглядаючи комбінацію скомпонованих на родовому гербі елементів, також може спробувати визначити пріоритетні риси характеру його власника. Однак, потрібно пам'ятати, що гербову печатку роду Стоянових Є. Маланюк розглядав не тільки в дитячому або ж підлітковому віці, а і скоріш за все – похапцем (можливо, навіть таємно від матері). Інакше, маючи феноменальну пам'ять, він добре запам'ятав би елементи, зображені на ній. Так, Є. Маланюк безсумнівно зберіг у пам'яті, що «корона», зображена на гербі, мала саме «5 кінців», бо вона також була й на рушникові, вишитому для нього матір'ю.

Найімовірніше, що так і не вдасться вже віднайти гербову печатку роду Стоянових. Принаймні зараз для дослідників творчості Є. Маланюка залишаються загадкою деталі про письменників чорногорський родовід та його геральдичні символи. Не відомо також, чи гербова печатка, побачена орієнтовно в дитинстві Є. Маланюком, засвідчувала лише дворянський статус роду Стоянових у російській імперії, а чи, можливо, вказувала й на його привілейоване становище ще в Чорногорії? Власне, в царській Росії доволі часто дворянський статус передусім присвоювали тим чужоземцям, котрі мали відповідні соціальні привілеї й у себе на батьківщині. Та як би там не було, важливо зазначити, що в пам'яті

Є. Маланюка з геральдичних символів Стоянових зафіксований спогад передусім про «щит», який хоча б уявно єднає їхній рід із Середньовіччям. А коли взяти до уваги чорногорське походження роду Стоянових, то потрібно уточнити: єднає – із західноєвропейським, лицарським Середньовіччям, на культурні надбання якого неодноразово закликав орієнтуватися українців саме Є. Маланюк, зокрема, ще 1921 року (до ознайомлення з книгою «Z dziejów Ukrainy»), перебуваючи в таборах інтернованих. Водночас потрібно пам'ятати, що середньовічна Західна Європа була батьківщиною предків Є. Маланюка по материній лінії. І письменник ще з дитячих років, безсумнівно, відчував духовий зв'язок із нею, зокрема, захоплюючись тематикою лицарства в західноєвропейській літературі, а згодом використовуючи ці мотиви й у власній творчості.

Найбільш рельєфно перегуки з куртуазною поезією звучать у таборовій поезії-маренні Є. Маланюка «Може, жили вже колись ми з тобою...», також датованій 23 лютим 1921 року та опублікованій у журналі «На хвилях життя». У цьому невеликому за обсягом творі (всього три катрени) ліричний суб'єкт немовби намагається розбудити в собі «генетичну» пам'ять європейця, ведучи уявний діалог із власною обраницею («дамою серця»). Він висловлює припущення, що зі своєю коханою міг вже колись жити, але в «іншому краю» та не в тодішні (міжвоєнні) «часи», а, як випливає з подальшого змісту тексту, в Середньовіччі. Йому навіть видається, що тоді «за ім'я» коханої він «до бою / лицарем гнався крізь гори й ліси» та, можливо, її «герб» навіть «носив, як святиню, / на дідовським сталевім щиті», коли «з бусурманами бився в пустині, / вірний навіки високій меті». У заключній строфі поезії ліричному суб'єкту також ввижається його тодішне тяжке поранення та передсмертне марево образу обраниці в уже «згасаючому зорі». Водночас отой, немовби «воскреслий» у ХХ столітті, середньовічний «лицар» сподівається, що десь далеко кохана також відчувала останні миті його земного життя та «хвилювалась, зітхаючи важко, і дожидалась», як чекає і «до цих пір» (Маланюк, 1921: 8).

На перший погляд видається, що поезія «Може, жили вже колись ми з тобою...» є прикладом романтично-інтимної лірики, у якій всупереч історичним фактам український поет прагне поєднати себе з героїкою європейського лицарства. Однак, потрібно не забувати, що Є. Маланюк є спадкоємцем дворянського роду чорногорців Стоянових, котрі цілком реально могли брати участь й у христових походах європейських лицарів, про що юний поет міг дізнатися, наприклад, із сімейних переказів. Водночас у часи Середньовіччя українські землі входили до складу європейських держав, зокрібно Польщі та Великого князівства Литовського.

Тож серед учасників христових походів та загалом європейського лицарства мали бути за національністю й поляки (а дружина Я. Стоянова була полькою), й українці. Та бездержавний статус України спричинив до забуття їхніх імен. Брак історичних джерел про героїзм українських воїнів-лицарів, котрі належали до армій чужоземних держав, Є. Маланюк немовби намагався компенсувати власною поезією-маренням.

Утім, поезія «Може, жили вже колись ми з тобою...» набуває нового інтерпретаційного смислу, коли її розглянути в контексті чорногорського родоводу Є. Маланюка, а також і його інших творів. Передусім потрібно зазначити, що ліричний суб'єкт вірша не тільки трансформує власну уяву в часі (з ХХ століття немовби віртуально перелітає в Середньовіччя), але й у просторі. Він опиняється в «іншому краю», який для читача залишається загадковим. Утім, з подальшого змісту поезії можна здогадуватися, що цей «інший край» наповнений «горами й лісами». Для Є. Маланюка, як уже для корінного степовика, котрий із дитинства звик бачити перед собою відкритий простір, гористо-лісистий ландшафт уявляється екзотичним. Однак, саме такий ландшафт характерний для частини чорногорських територій. А подальша згадка про «дідовський стальний щит» ще більше підсилює припущення, що молодий Є. Маланюк думками переносився саме в середньовічну Чорногорію. Найімовірніше в поезії він вербально оживив той родовий («дідовський») «щит», який бачив на гербовій печатці свого діда – чорногорця Я. Стоянова. Водночас Є. Маланюк немовби у своїй «генетичній» пам'яті оживив і свого чорногорського предка, котрий у Середньовіччі міг тримати в руках цілком реальний бойовий «щит», згодом символічно зображений на родовому гербі. Таку інтерпретаційну версію вірша посилює й подальша згадка в ньому про віртуальну битву «лицаря» з «бусурманами», яка, очевидно, розпочиналася в «краю», оточеному «горами й лісами», а завершувалася вже в «пустині».

В Україні «бусурманами» називають представників іншої віри, але передусім – мусульман. Тож можна здогадуватися, що Є. Маланюк ще в молоді роки доволі скрупульозно цікавився історією своєї другої батьківщини – Чорногорії. Найімовірніше в поезії «Може, жили вже колись ми з тобою...» письменник середньовічні протистояння чорногорців та сербів із Османською імперією віртуально трансформував у одну символічну «битву», яка начебто завершилася повним вигнанням ворога з країни «гір й лісів» в «пустиню», звідки він начебто і прийшов. Водночас часовим заглибленням у минулі століття Є. Маланюк немовби розширював візію багатовікової боротьби чорногорців із «бусурманами», зображену П. Кулішем у романі «Чорна рада».

Однак, історикам не варто у вірші молодого Є. Маланюка (врешті, як і в романі П. Куліша) скрупульозно шукати аналогій із реальними фактами історії Чорногорії. Потрібно пам'ятати, що в ранній період творчості письменник більше захоплювався міфологізованим історизмом, пройнятим, як і в Т. Шевченка та П. Куліша, передусім духом національного романтизму. Україна та Чорногорія століттями боролися за статус суверенної держави, тож історичні долі цих країн у дечому схожі. Та Україна була реальною батьківщиною Є. Маланюка, а Чорногорія – лише віртуальною. Для письменника вона так і залишилася «чарівною країною мрій» (Маланюк, 1922: 4), про яку він писав у ще одному тексті таборового періоду, але вже прозовому.

Наприкінці січня 1922 року у двох числах львівського часопису «Рідний край» Є. Маланюк опублікував прозову мініатюру «Мрія», яку за жанром цілком можна кваліфікувати як медитативно-історіософську поезію в прозі. Передусім важливо зазначити, що підписав її письменник псевдонімом М. Стодоріг. Перша буква цього псевдоніма, яка б мала позначати ім'я автора, насправді є першою літерою його прізвища. Щодо основної частини підпису, то вона явно скомпонована з першого складу чорногорського прізвища предків Є. Маланюка. А от друга частина псевдоніма є своєрідним запереченням авторської інтерпретації родового прізвища матері. Вартує згадати, що прізвище діда в польській періодиці Є. Маланюк вказував як Стоян, а загалом предків матері по батьківській лінії зараховував до чорногорських «осадчих», тобто до тих, що колись емігрували з етнічної батьківщини та віднайшли постійне місце проживання в іншій країні. Отож вони немовби вже «у-*стоя*-лися» на новій території. Перебуваючи в таборах інтернованих воїнів Армії УНР, Є. Маланюк розумів, що йому доведеться повторити долю чорногорського роду Стоянових та назавжди покинути Україну – батьківщину вже його предків. Отож перед молодим письменником-воїном, як у XVIII столітті перед представниками роду Стоянових у Чорногорії, було відкрито, так би мовити, «сто доріг». Між іншим, одна з них могла привести Є. Маланюка й до Чорногорії – краю його предків, про який він мав лише романтичні уявлення.

Тож, очевидно, неспроста у прозовій мініатюрі, підписаній псевдонімом М. Стодоріг, Є. Маланюк намагався зобразити «чарівну країну мрій», шлях до якої також пролягає через екзотичні гори та ліси, зображені й у поезії «Може, жили вже колись ми з тобою...» Як і в цьому вірші, у «Мрії» ліричний суб'єкт перебуває у двох часово-просторових вимірах, зосібна тогочасності та Середньовіччя, а також із реального місця перебування переноситься у віртуальну «країну», де проживає дівчина,

в яку він закоханий. Ліричні суб'єкти в обох творах так само змальовані передусім в образах середньовічних лицарів, а їх тогочасні двійники (наратори) висловлюють припущення, що могли жити в минулих часових епохах. Однак, у прозовій мініатюрі «Мрія» більш відкрито заявлено, що в жіночому образі «дами серця» середньовічного лицаря зображена поневолена країна, якою в поетичних візіях молодого Є. Маланюка, зокрема таборового періоду, могла бути не тільки Україна, але й – Чорногорія.

Саме до такого висновку спонукає передусім доволі детальний опис гористо-лісистих краєвидів «чарівної країни мрій». У ньому наявні елементи фантазмагорії, характерної для уявлень людини передусім у дитячому віці. З біографії Є. Маланюка відомо, що до часу написання аналізованих текстів він не перебував у гірських місцевостях, а дитячі та юнацькі роки провів виключно в степовій зоні України. Та, знаючи в цьому віці про чорногорське родове коріння, цілком міг вдаватися до екзотичного фантазування ландшафтів краю предків. До нього підштовхує й назва країни (Crna Gora), яка спонукає необізнаного реципієнта, зокрема на початку ХХ століття, сприймати її як дещо загадковий край «гір й лісів».

Із таборових публікацій Є. Маланюка стає зрозуміло, що в еміграцію він вивіз принаймні деякі з власних рукописів, написаних у підлітково-юначий період. Імовірно, серед них були й тексти, які менш метафорично відтворювали його віртуальні мрії, зокрема, й колись побувати у краю предків по материнській лінії. Також, можливо, ранні твори відтворювали і юначі «мрії» Є. Маланюка боротися за національно-державне майбуття не тільки України, але й – Чорногорії. Утім, ці тексти не збереглися. Та лицарська тематика в таборовій творчості Є. Маланюка наштовхує на думку, що деякі з юначих творів він суттєво переробив та опублікував у періодиці початку 1920 років. Звісно, у цей період письменник-воїн уже нерозривно пов'язав власне життя з боротьбою за державний суверенітет України. Тож його подальші тексти присвячені передусім цій тематиці.

Водночас мотиви середньовічного лицарства наявні й у інших публікаціях Є. Маланюка, зокрема, у вже згадуваних віршах «Вітчизні» й «І знов весна...», а також у циклі «Друга Руїна», поетичній епістолі «Лист», поезії «Вічне» та в низці маловідомих для читачів текстів, утаємничених ще одним таборовим псевдонімом – В. Запонюк. Цим підписом Є. Маланюк увічнював пам'ять уже про діда Василя, який, за сімейними переказами, походив із роду запорожців (**В[асиль] Запо[/-рожець Мала-]нюк**).

Ці та інші ранні тексти Є. Маланюка засвідчують, що «уявлення про сакральність родових і національних традицій», згадані О. Якимом-

вич, він засвоював аж ніяк не з праць В. Липинського та Д. Донцова, і не тільки від діда Василя, а й у колі власних батьків. Передусім Г. Стоянова-Маланюк не лише в житті, але й у творчості письменника стала реальним символом збереження «сакральності родових і національних традицій», однак – не тільки українських. Маючи чорногорсько-польське коріння, вона шанувала і звичаї народу, на землі якого жила. Однак, примножувала їх і традиціями цих європейських народів, зокрема чорногорців та поляків, до яких належали її предки. Коли уважно вчитатися в доволі скупі спогади Є. Маланюка про матір, то стає зрозуміло, що саме вона була першим та домінуючим прикладом духової європейськості для майбутнього письменника, зокрема, плекаючи власних дітей у середньовічних традиціях «релігійності, рицарської етики і шляхетської солідарності». Та й загалом Є. Маланюкові не було потреби повертатися до «духу предків», бо він ніколи не втрачав його. Тумо-то Є. Маланюк у юначому віці так трагічно пережив смерть матері, доволі детально описану в поезії «Липень», одному з «Нотатників» та в інших текстах. Однак, вплив матері на формування європейських підвалин духового світу Є. Маланюка – це тема іншого дослідження.

Також і впливи чорногорського роду на ідейно-тематичне спрямування творчості Є. Маланюка не обмежуються лише проаналізованими творами. Адже Чорногорія, образ якої, безсумнівно, Є. Маланюк вимальовував у власній уяві ще з дитячих років, не тільки країна «гір і лісів», але й Адріатичного моря, на протилежному березі якого розташована Італія. Неподалік Чорногорії розкинула власні простори також і Греція, що стала колыскою культури світової цивілізації. Власне, ці дві держави часів античності стали провідними символами історіософського мислення Є. Маланюка, що уособлюють мистецьку красу та приклад правового порядку у світі. Тож цілком імовірно, що однією з причин дитячого зацікавлення Є. Маланюка античністю могло стати його картографічне споглядання Чорногорії, неподалік якої також на узбережжі Адріатичного моря розташовані Греція та Італія. Лише наприкінці життя (в середині 1967 року), подорожуючи «капіталістичною» Європою, Є. Маланюк зумів побувати в Італії та врешті побачити Адріатичне море, яке йому видалося «не таке синє, як уявляв» (Маланюк, 2008: 224), очевидно, ще з дитинства – у мріях про Чорногорію.

Про постійний інтерес Є. Маланюка до подій у краю його предків свідчить і згадка наприкінці 1950 років про Мілована Джіласа – політичного та державного діяча Югославії, котрий у той час виступив із різкою критикою комуністичної системи. З публікації Є. Маланюка стає зрозумілим, що він прочитав книгу М. Джіласа «Новий клас», опубліко-

вану 1957 року та присвячену критиці елітарного прошарку суспільства в так званих «комуністичних» країнах, що декларативно були начебто безкласовим суспільством. Для Є. Маланюка важливо було підкреслити, що таке «відкриття», нехай і явно спізніле, зробив саме «чорногорець Джілас» (Е. М., 1959: 32). Тож окремого висвітлення потребує й тема критики комуністичної «аристократії», яка започаткована ще в таборових публікаціях Є. Маланюка, а згодом знайшла паралельне висвітлення й у працях М. Джіласа.

Однак, завдання цієї публікації зводилося лише до того, аби звернути увагу маланюкознавців і на чорногорське походження роду письменника, яке не тільки духово, але й органічно єднає його із Західною Європою, а отже – і з античною цивілізацією. Врешті, можливо, хтось із чорногорських дослідників віднайде в національних архівах хоч якісь згадки про рід чи то Стоянова, чи то Стояна, який є історичним прикладом єднання народів України та Чорногорії, омріяного ще П. Кулішем у романі «Чорна рада».

Література

- Войчишин, Ю. (1993). «... Ярий крик і біль тужавий»: Поетична особистість Євгена Маланюка. Київ: Либідь. 160 с.
- Крупач, М. (2012). «Одним сном про Одну, Виновлену й Відроджену Україну» (Гудзан – ще один утаємничений псевдонім Є. Маланюка). Таємниця слова: збірник наукових праць. Львів: ЛНУ ім. І.Франка. С. 183–213.
- Крупач, М. (2006). Невідомий Євген Маланюк. У пошуках утаємничених псевдонімів поета. Дзвін. № 4–5. С. 122–135.
- Крупач, М. (2013). Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років). Українське літературознавство. Збірник наукових праць. Вип. 77. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка. С. 3–44.
- Крупач, М. (2017). У пошуках літературного дебюту Євгена Маланюка. Українське літературознавство. Збірник наукових праць. Вип. 82. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. С. 3–35.
- Куліш, П. (1998). Твори: В 2 т. Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. Київ: Наукова думка. 752 с.
- Куценко, Л. (2002). *Dotinus Маланюк: тло і постать*. Київ: Просвіта. 368 с.
- Маланюк, Є. (1921). «І знов весна...», «Може, жили вже колись ми з тобою...». На хвилях життя. № 1. С. 8.

- Маланюк, Є. (1966). *Книга спостережень. Проза. Т. 2.* Торонто: Гомін України. 480 с.
- Маланюк, Є. (2008). *Нотатники (1936–1968).* Київ: Темпора. 336 с.
- Стодоріг, М. (1922). *Мрія. Рідний край.* № 16. С. 4.
- Якимович, О. (2011). *Домінанти середньовічної культури у поезії Євгена Маланюка.* Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006». С. 526–530.
- Е. М. (1959). *James Burnham – Rewolucja Manadzerska (The Managerial Revolution) – Instytut Literacki, Paryż, 1958, Biblioteka «Kultury»...* Вісник. № 3. С. 32–33.
- Kovalevsky, M. (1891). *Modern Customs and Ancient Laws of Russia.* London: David Nutt. 260 p.
- Lipinski, W. (1912). *Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Ryłskiego.* Krakow. 675 s.

Mykola KRUPACH

**THE INFLUENCE OF THE MONTENEGRIN PEDIGREE ON THE
MEDIEVAL MOTIVES OF EVHEN MALANYUK'S CREATIVITY**

The article focuses on the Montenegrin origin of one of the branches of the pedigree of E. Malaniuk – the most prominent writer of the Ukrainian emigration, whose work was primarily aimed at restoring the national status of Ukraine. With the help of biographical, cultural-historical, analytical methods and methods of hermeneutics, the early works of the writer are analyzed, in which there are medieval motifs, in particular the motives of Western European chivalry. It is noted that they originated in the work of E. Malaniuk not only as a result of his romantic thinking or under the influence of individual thinkers, but could have a very real basis related to the Montenegrin origin of the writer's family, who lived in Montenegro in medieval times. Quite scant information is given about the Montenegrin family of J. Stoyanov, who was E. Malanyuk's maternal grandfather. In particular, J. Stoyanov could influence not only the choice of grandson to become a professional soldier, but also the heraldic symbols of his noble family (especially the medieval shield depicted on the coat of arms) could interest E. Malaniuk as a medieval theme in general and his grandson's interest in national-liberation struggle of Montenegrins, in particular directed against the Ottoman Empire. Also on the example of the historical novel "Black Council" by P. Kulish illustrates the interest of Ukrainians in the then mysterious for them Montenegro. First of all, to the heroic struggle of her people for national independence, as well as to such a custom as – *otmica*, associated with the abduction of the bride. This ancient Montenegrin custom is not only depicted in P. Kulish's novel, but was also realized in the life of E. Malanyuk's future father, who kidnapped J. Stoyanov's daughter.

Key words: *E. Malanyuk, J. Stoyanov, Montenegro, P. Kulish, Middle Ages, tribal and national traditions, otmica.*